

Polese A. et al. (eds.) (2017): Identity and nation building in everyday post-socialist life (Routledge, Oxford, 182 o.)

BAROCH CSABA

BAROCH Csaba: MSc-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C.; baroch.08@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1663-3999>

Csaba BAROCH: MSc student, Faculty of Science, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/C., H-1117 Budapest, Hungary; baroch.08@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1663-3999>

Az alábbiakban bemutatandó, Abel Polese nevével fémjelzett tanulmánykötet Polese számos korábbi munkájához hasonlóan a posztszocialista és posztszovjet államok, területek nemzeti identitását, nacionalizmusának kibontakozását, illetve ezek kulturális, gazdasági és elméleti elemeiből álló szerkezeti felépítését mutatja be. A könyv szövege azonban korántsem elnagyolt, a letisztult felépítésményi elemek vizsgálatakor kiemeli a köznapi társadalmi környezetet. A szerzők ezen identitástermelő szint szereplőinek partikuláris cselekvései alapján tárják elének az amúgy sokszor elitista szemszögű, hierarchikus terjedésűnek hitt nemzeti hovartartozást és nacionalizmust. E két fogalomnál az alulról való szerveződés figyelembevételével a tanulmányok valóság-hű társadalmi képet mutatnak és témájukban igen sokszínűek. Ezáltal az olvasó a posztszovjet nemzeti érzést és kifejeződését több szemszögből láthatja, a metál és jazz zenei szcénáitól kezdve az orosz diaszpórák gasztronómiáján át a narancsos forradalom mentalitásának megismeréséig.

A könyv egyfelől a Tallinni Egyetem Politikatudományi Tanszéke köré összpontosul, ahol három szerző is dolgozik, másrészt egybegyűjti olyan kutatók munkáját, akik szintén a volt Szovjetunió területén élők identitáskonstrukcióját vizsgálják. A kötetet három építőelem osztja fejezetekre. Elsőként zenei és kulturális tanulmányokat olvashatunk, a második rész a helyi fogyasztási szokásokra tér ki, végül a harmadik szakasz a nemzeti diskurzusok és az ezzel kapcsolatos elméletek empirikus alátámasztásáról értekezik.

A kiadványban tárgyalt országokat leggyakrabban a posztszocialista, posztszovjet, esetleg a posztkommunista címkével szokták illetni. A hazai szakirodalomban a korábbi szovjet szatellitállamokat posztszocialista, míg a Szovjetunió volt tagköztársaságait posztszovjet államoknak nevezik. A rendszervál-

tás óta eltelt időszak azonban megmutatta, hogy a két kategórián belül is jelentős eltérések vannak. A viszonylagos mozaikosság miatt érdemes a posztszocialista terminust tágabb halmazként értelmezni, így a posztszocialista országsoporton belül elkülöníthetjük a posztszovjet országokat, amelyek a volt Szovjetunió államtestének részeként léteztek, majd a vasfüggöny lehullásával jellemzően más nemzeti identitási, gazdasági-fogyasztási és kulturális-társadalmi milióból indultak, mint a nyugatabbra fekvő kelet-közép-európai országok.

Az Abel Polese, Jeremy Morris, Emilia Pawłusz és Oleksandra Seliverstova által szerkesztett tanulmánykötet a fenti csoportosítást alkalmazza, kiemelve néhány kelet-európai, balti és kaukázusi országot. A szerkesztők legismertebb tagja Abel Polese, a Dublini Egyetem kutatója, aki több, a posztszovjet identitásokról és nemzetépítésekről szóló kötet összeállítója volt. A 2016-os *Nation-building and identity in the post-soviet space: New tools and approaches* a jelen recenzióban tárgyalt kötet előzményéül szolgálhat, bár előbbiben jóval nagyobb hangsúlyt kapnak az ázsiai térségek (Polese, Isaacs 2016). Polese szakterületei közé tartozik a jog- és államtudományi alapokon nyugvó kulturálisdiverzitás-fenntartás vagy a nonprofit szervezetek vizsgálata. Jeremy Morris az Aarhusi Egyetem Globális Tanulmányok Tanszékének professzora, és a posztszocializmus antropológiai oldalával foglalkozik. Emilia Pawłusz és Oleksandra Seliverstova a Tallinni Egyetem munkatársai, ahol az észti és a lett identitást kutatják a Jog- és Államtudományi Tanszéken, illetve a Politikatudományi Tanszéken.

A Routledge gondozásában 2018-ban megjelent *Identity and nation building in everyday post-socialist life* című könyv a Contemporary Russia and Eastern Europe sorozat részeként bizonyos posztszovjet államokra és jelenségekre koncentrálna. A posztszocialista vagy posztszovjet identitások és nemzetépítések korábbi politológiai, történelmi fókuszú vizsgálataival ellentétben a szövegek a nemzet (újra)kibontakozása és a hovatartozás, nemzeti kötődés kérdéskörét a mindennapok emberének perspektívájából igyekeznek megérteni.

Ehhez hasonló, hazai vonatkozású kutatások a magyar etnikum és nemzet-tudat tematikájában is történtek. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének jóvoltából Kovács Nóra és Szarka László szerkesztésében *Tér és terep* címmel három kötet is megjelent, melyek a hazai és környező területek etnikai, identitásbeli folyamatait követték figyelemmel. Kiemelt példaként a második kötetből Papp Richárd és Hajnal Virág tanulmányait említeném, melyek magyar kisebbségi kultúrákat és relációkat vizsgálnak (Hajnal 2003; Papp 2003). A Polese-kötettel való hasonlóság elsősorban a mindennapok, illetve a mindennapi emberek központi szerepében érzékelhető. Az eredményeket tekintve a két hazai tanulmány jól bemutatja, hogy a közös magyar hagyományok, ünnepek hogyan termelik újra a nemzeti identitást, továbbá hogy milyen különbségek jelentkeznek az anyaországi szellemiséghez képest. E jelenségre pedig orosz és román példát is találhatunk a tárgyalt posztszovjet témájú gyűjteményben (Iglesias 2018; Pechurina 2018).

Az ismertetendő könyv alaphalmaznak veszi a posztszocialista kontextust, amit célravezetőnek tartok, ugyanis így a mesterséges államhatárok nem választják le a szűkebb posztszovjet államkategóriát etnikai, történelmi, gazdasági környezetéről. Általánosan három elmélet adja a tanulmányok gerincét. Michael Billig banális nacionalizmusa a nemzet különböző reprezentációira utal, melyek a rejtett, hétköznapi szimbólumokat, gyakorlatokat mint az összetartozás alapját jelenítik meg (Billig 1995). Thomas Hylland Eriksen informális nacionalizmusa az előzőhöz hasonló fogalom, de magában foglalja a felülről érkező nemzeti identitással való szembenállást is (Eriksen 1993). A második rész három szerzője pedig kiemeli a Robert John Foster munkáiból átvett fogyasztói állampolgárságot, amely nemzeti érdeket, értéket szem előtt tartó fogyasztói magatartás (Foster 2002).

A bottom-up perspektívából adódóan a tanulmányok a kulturális antropológia és az etnográfia résztvevő megfigyeléséből táplálkoznak. A valódi interakciók irányított vagy beszélgetésbe öltöztetett interjúk formájában jelennek meg. A szövegestekben megjelenő interjúrészletek nagyon jól alátámasztják a tanulmányokban bemutatott folyamatokat (Astapova 2018; Iglesias 2018; Pechurina 2018; Seliverstova 2018). Azonban az első, kulturális tematikájú fejezetben (Strzemzalska 2018) véleményem szerint több interjúidézzel szélesebb képet kaphattunk volna a bakui zenei és klubéletéről vagy a grúz múzeumok és a társadalom kapcsolatáról.

A következő néhány gondolatban kísérletet teszek az amúgy bő szakirodalmi háttérrel rendelkező szövegek elméleti kiegészítésére. Az általam példának hozott két társadalomtudományi elmélet segítheti néhány, a kötetben előforduló folyamat megértését. A Deleuze és Guattari (1987) szerzőpárhoz köthető rizómák a sokféleség megtestesítői. Esetünkben a középpont nélküli underground (ellen- és subkultúrák, helyi szerveződések) metaforái, melyek fonalái a populáris szint felé közelítenek. Itt a hatalom beépítheti őket a mainstream diskurzusba, viszont ellenkező esetben, tiltást alkalmazva visszaszoríthatja őket a föld alá. Az Azerbajdzsán jazzkultúrájáról szóló szövegben (Strzemzalska 2018) megjelenő underground és populáris szint között ingadozó jazz-zenei színtér állami politikával való viszonya hasonló rizomatikus szerkeztként alakul, de a szöveg nem ábrázolja ezt kellőképp.

Az ukrainai nemzeti érzelmű fogyasztói állampolgárság (Bulakh 2018) és az orosz nyelvű migránsok online gasztronómiai hagyományőrzése (Pechurina 2018) kapcsán jelentős terjesztő a telekommunikáció, az internet és a közösségi média. A cselekvőhálózat-elmélet ezen alkalmazásokat, eszközöket az emberekkel egyenrangú cselekvőknek ítéli. Így a digitális világ hálózatában sem tesz különbséget emberi és nem emberi terjesztők között (Latour 2005). A két tanulmányban nem jelenik meg az internet vagy a digitális kapitalizmus azon veszélye, miszerint a nagytőke és a pártpolitika átvette az uralmat a még szabadnak látszó virtuális terek felett, melynek következtében a hétköznapi nemzetépítésből top-down propaganda vagy egyszerű árucikk válhat (Sidó, Szabó 2018).

Ugyan a könyvben nem találunk kifejezetten földrajzi megközelítéseket, az identitások és nemzetképek térbeli vízióinak és viszonyainak aspektusa közvetten adódik a mű tartalmából. A terepmunka-beszámolóok alapján inkább következtetni lehet a vizsgálati terület földrajzi sajátosságaira, összefüggéseire, mintsem hogy azok konkrétan megjelenjenek az elemzésekben. Ennek egyik oka lehet, hogy a szerkesztők inkább a jog- és államtudomány területéről érkeztek, a tanulmányok szerzői pedig más társadalomtudományok diszciplináját erősítik. Aneta Strzemzalska (Szentpétervári Egyetem), Tetiana Bulakh (Indianai Bloomington Egyetem) és Anastasiya Astapova (Tartui Egyetem) antropológusok, etnográfusok; Anna Pechurina (Leedsi Egyetem), Alisa Datunashvili (Tbiliszi Állami Egyetem) és Julien Danero Iglesias (Glasgowi Egyetem) pedig szociológusok. További, földrajzot mellőző indok lehet, hogy a geográfia „hétköznapi léptéken” dolgozó kutatásai inkább idiografikusnak ismert hagyományokkal rendelkeznek. Ennek ellenére több tanulmányban előkerül néhány geográfiai téma, néhol földrajztudósok hivatkozásával is.

Többszörös példa lehet a Pawlusz (2018), Bulakh (2018) és Iglesias (2018) szövegeiben megjelenő képzeleti földrajzok fogalomköre. A képzeleti földrajzok általában Nyugat-Európa képében jelennek meg (Said 1978), amelyhez szorosan kapcsolódik a *zaganitsa* fogalma, melyet Bulakh (2018) Alexei Yurchak elméletén alapulva említ. A *zaganitsa* már a szovjet érában megjelent mint vágyakozás Európa, Jugoszlávia paradicsominak képzelt világi felé (Yurchak 2006). A képzetekkel kapcsolatos fogalompart a Benedict Anderson (1983) könyvében alapuló elképzelt közösségek képviselik. Viszont itt a vizsgált csoport nem egy más világot idealizál, hanem a saját nemzeti közösséget szilárdítja meg vagy terjeszti ki, ahogyan ezt Polese (2018) narancsos forradalomról szóló beszámolójában is olvashatjuk. Érdekes párhuzam, hogy míg a fizikai térre vonatkozó fogalom elvágyódást mutat, addig a belső, mentális térben megélt koncepció az összetartozást erősíti.

Városföldrajzi szempontokat olvashatunk Oleksandrova Seliverstova (2018) az észtt fogyasztói állampolgárságról szóló írásában. A szöveg szerint létrejönnek félelemmel telített helyek, amelyek az észtek és az észtországi oroszok között akár agorafóbiába torkolló demarkációs vonalat jelölnek ki. A különböző boltok, piacok (helyek) etnicitás alapján megosztott látogatottsága pedig igen nagy hatással van az egyén városi térhasználatára, ami sajátosan termeli újra a két csoport nemzethez való kötődéseit és elutasítását.

További példaként említhetjük Emilia Pawlusz (2018) értekezését, amelyben a nemzeti identitás megélését és a koncertélmény kapcsolatát taglalja. Nichola Wood kulturális geográfus megidézésével, a humanisztikus földrajz testközpontúságával (és fenomenológiájával) írja le az arctalan tömeg és az intimitás megosztásának térbeli viszonyait (vö. Wood, Duffy, Smith 2007). Egy olyan nemzeti töltetű performativitást mutat be, amelyet a nyelv nem tud átadni, hanem hangok és mozgások térbelisége fejezi ki azt.

Azért tartottam fontosnak kitérni a tanulmánykötet kivilágoló és látens földrajzi dimenzióira, mert a teljes mű a mainstream társadalomföldrajzban

diskurzusokat képző alapfogalom, a lépték köré fonódik (vö. Berki 2017). A szerzők más-más hangsúlyokkal, de a lépték három szintjét különítik el a nemzeti identitás építkezésében: az elit-, a mediális és a banális szinteket.

A könyv alulról szerveződő nézőpontja már a bevezető fejezetben elkülönít forró és hűvös vagy banális nacionalizmust. A forró-hűvös értékpárt (a változás igénye, szemben a változás kiküszöbölésének igényével) Lévi-Strauss vezette be a társadalmi emlékezet leírására (Lévi-Strauss 1966). E kettőség a banális, informális és formális nacionalizmussal (Billig 1995; Eriksen 1993) együtt értelmezhető: a forró nacionalizmus olyan, központilag bensővé tett történelem, mely a formális nemzetépítés jegyében a nemzeti fejlődés motorjává kíván válni és a társadalom különböző rétegeitől integrálódás címén asszimilációt követel; a hűvös nacionalizmus pedig a nemzeti változást *grand récit*-ként felfogó centrum ellen a helyi alternatívák folytonosságait pártolja (Assmann 1992).

A kötet másik sajátossága a hatalom és az emberek között lévő közvetítő szereplői réteg. A mediális szint vagy a formalitásból, vagy az informalitásból ered, és különböző szinten mindkettő hat rá. Általában ilyen állami intézmények az iskolák vagy múzeumok (Datunashvili 2018), alulról jövő pedig lehet egy zenei stílus (Pawłusz 2018) vagy egy civil szervezet (Polese 2018). Persze a hatások egyik oldalról felerősödhetnek, kiegyenlítődhetnek vagy átkerülhetnek a másik oldalra. A változásra lehet példa a popzene (Pawłusz 2018), a divat (Bulakh 2018) vagy a folklór (Bulakh 2018; Pawłusz 2018; Strzemzalska 2018). A középső szint azonban magában foglalja a könyv gondolatmenetének talán legnagyobb problematikáját: az esettanulmányokban látszik, hogy ebben a párbeszédben az „alsó” társadalmi réteg igazából a középosztály. A valódi alsóbb rétegnek is számos informális cselekvésmintázata van, de ezek még annyira sem nyernek érvényt a nemzeti diskurzusokban, mint a középosztály szokásai.

A kötet tanulságai alapján a banális nacionalizmus a top-down kultúrpolitika és az egyéni performativitások találkozása. Kutatási szempontból kettéválaszthatjuk informális és formális elemekre, azonban ezek határai kontextusfüggők. Előfordulhat, hogy a banális nacionalizmus bizonyos társadalmi környezetben felvirágozhat, mint a szerbiai román kisebbség vagy az euromajdan (a kijevi Függetlenség téren 2013-ban elinduló tüntetéshullámok) esetében (Iglesias 2018; Polese 2018), de a hatalom gátolhatja is a mindennapi konstrukciók érvényesülését, mint ahogy ez Azerbajdzsán vagy Grúzia esetében látható (Datunashvili 2018; Strzemzalska 2018). A nacionalizmus egyénre gyakorolt hatása tehát az állami politikák és a társadalmi valóságok összeütközésében jelenik meg.

Ahogy a szerkesztők a kötet konklúziójában említik, ez a mű annak a folyamatnak az egyik első kísérlete, mely a posztszovjet identitásokról való diskurzust visszahelyezi az emberek fennhatósága alá. E kijelentésre alapozva úgy gondolom, lesz folytatás, feltehetőleg Köztes-Európa felé. A tanulmányok egyik legfontosabb üzenete, hogy különbséget tesznek létrehozott és fenntartott identitás között. Létrehozott lehet egy központilag támogatott, általánosító retorika és lehet a könyv tanulmányaiban bemutatott helyi, nemzethez viszonyu-

ló magatartás. Egy nagy narratíva egyaránt fenntartható lehet a maga politikailag válogatott összetevőivel és a helyi értékek, szokások, közösségek iránti elkötelezettséggel. A kettő közötti konfliktus abban rejlik, hogy előbbi esetben a nemzet definiálása, utóbbinál pedig annak megélése a cél. Avagy az előbbinél sokak szenvedik el kevesek ideáját, utóbbinál viszont az egyén – Sartre (1991) egzisztencializmusához hasonlóan – önmagáért és a közösségért való felelősséget kap. Az *Identity and nation building in everyday post-socialist life* című kötetet azoknak ajánlom, akik a nemzeti hovatartozást, annak építkezését emberi kontextusában és totalitásában szeretnék megérteni. A problémafelvetés ugyanis hazánkban is régen megfogalmazódott: „Nemzeti oldal, olvasom a nemzeti oldal lapjában. Ó, ó. Mintha a másik oldal nem volna az... Hát hiszen az ún. nemzeti oldalnak éppen evvel kéne szembenézni, hogy a nemzet ilyen, és nem egészen olyan, mint ő vagy ahogy ő képzei.” (Esterházy 1996, 33.).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a K 124291 számú, A poszt-szovjet után (?): A változó kelet-európai pufferezóna társadalmi folyamatainak földrajzi vizsgálata című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával valósult meg.

Irodalom

- Anderson, B. (1983): *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, New York, London
- Assmann, J. (1992): *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press, Cambridge
- Astapova, A. (2018): How to pronounce 'Belarusian'? Negotiating identity through naming. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 131–145.
- Berki M. (2017): A földrajzi lépték változó értelmezése és a cselekvőhálózat-elmélet. *Földrajzi Közlemények*, 3., 203–215.
- Billig, M. (1995): *Banal nationalism*. Sage, London
- Bulakh, T. (2018): Made in Ukraine: consumer citizenship during EuroMaidan transformations. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 73–90.
- Datunashvili, A. (2018): The Georgian National Museum and the Museum of Soviet Occupation as loci of informal nation building. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 52–69.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987): *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. The University of Minnesota Press, Minneapolis
- Eriksen, T. H. (1993): Formal and informal nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 1., 1–25. <http://doi.org/c4b7m7>
- Esterházy, P. (1996): *Egy két haris*. Magvető, Budapest

- Foster, R. J. (2002): *Materializing the nation: Commodities, consumption, and media in Papua New-Guinea*. Indiana University Press, Bloomington
- Hajnal V. (2003): Egy szerémségi magyar szórványközösség világa. In: Kovács N., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 23–42.
- Iglesias, J. D. (2018): Nuanced identities at the borders of the European Union: Romanians in Serbia and Ukraine. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 146–160.
- Latour, B. (2005): *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford
- Lévi-Strauss, C. (1966): *The savage mind*. The University of Chicago Press, Chicago
- Papp R. (2003): Rítus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. In: Kovács N., Szarka L. (szerk.): *Tér és terep II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–22.
- Pawłusz, E. (2018): Can musicians build the nation? Popular music and identity in Estonia. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 34–51.
- Pechurina, A. (2018): National food, belonging, and identity among Russian-speaking migrants in the UK. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 91–108.
- Polese, A. (2018): Can nation building be 'spontaneous'? A (belated) ethnography of the Orange Revolution. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 161–175.
- Polese, A., Isaacs, R. (2016): *Nation-building and identity in the post-soviet space: new tools and approaches*. Routledge, New York, London
- Said, E. W. (1978): *Orientalism*. Pantheon Books, New York
- Sartre, J.-P. (1991): *Exisztencializmus*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest
- Seliverstova, O. (2018): Consumer citizenship and reproduction of Estonianness. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 109–127.
- Sidó Z., Szabó N. (2018): Bevezető a Fordulat 23. számához. *Fordulat*, 23., 2–8.
- Strzemżalska, A. (2018): Formal and informal nationalism: jazz performances in Azerbaijan. In: Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E., Seliverstova, O. (eds.): *Identity and nation-building in everyday post-socialist life*. Routledge, Oxford, 17–33.
- Wood, N., Duffy, M., Smith, S. J. (2007): The art of doing (geographies of) music. *Environment and Planning D: Society and Space*, 5., 867–889. <http://doi.org/fbtr59>
- Yurchak, A. (2006): *Everything was forever, until it was no more: The last soviet generation*. Princeton University Press, Princeton